

Ontmoeting

ROB FAESEN

Ontmoeting

*Religie als relatie in
christelijk perspectief*

SJIBBOLET ▸ AMSTERDAM ▸ MMXX

© 2020 R. Faesen
p/a Uitgeverij Sijbolet, Amsterdam

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt worden zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced without
the written permission of the publisher*

Achtste deel in de reeks *Oratio*,
onder redactie van Elsbeth Greven

Boekverzorging
René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 978 94 9111 049 8 | NUR 700

Inhoud

Inleiding 7

- 1 Beminnen & bemind worden 12
- 2 De Ander 18
- 3 Religie als relatie 24
- 4 Een unieke ontmoeting 28
- 5 Relatie en ontmoeting in het eeuwige nu 31
- 6 Ontstaanskern 36
- 7 Gefascineerd 41
- 8 *Minne* 46
- 9 In de literatuur 57
- 10 Tot slot 75

Bibliografie 78

Inleiding

In het jaar 1508 voltooide de geleerde humanist Desiderius Erasmus zijn *Moriae encomium* (of *Laus stultitiae*), zijn *Lof der zotheid*. Het is een klein satirisch werkje, dat hij tussendoor schreef toen hij op reis was van Italië naar Bucklesbury, nabij Londen, naar zijn goede vriend Thomas More. In het enorme oeuvre van deze grote geleerde is het een onopvallend boekje, dat bovendien helemaal geen wetenschappelijke pretenties heeft — ook al komen er talloze verwijzingen in naar de figuren of thema's uit de oudheid. Het is echter vooral een pamflet waarin Erasmus de spot drijft met allerlei groepen van mensen die hij zelf goed kent, zoals theologen, hovelingen, bisschoppen, monniken.

De spottende toon is begrijpelijk. We bevinden ons immers in een bijzonder complexe periode in de West-Europese geschiedenis. Het is de tijd van kort na de verrassende ontdekking van de 'Nieuwe Wereld' (1492), kort na de val van Byzantium (1453) en tegelijk ook het definitieve einde van het eeuwenoude Romeinse Rijk, dat alleen nog in het oosten bestond en nu verdwenen was, kort na de eerste ontwikkeling van de boekdrukkunst en de drukpers (1453), en vooral de tijd van de politieke en religieuze onduidelijkheden die spoedig zullen leiden tot reformatie — Maarten Luther kreeg immers zijn aanstelling aan de universiteit van Wittenberg in hetzelfde jaar. Het is een tijd waarin oude zekerheden uitgehold leken, en het niet duidelijk was wat er in de plaats zou komen. Bovendien was Erasmus zelf persoonlijk vaak ontgoocheld geweest: door het religieuze leven, dat hij goed kende vanuit zijn tijd in het augustijnenklooster van Stein, door het academische leven, dat hij als dor en ondraaglijk ambitieus had ervaren te Parijs, door de kerkelijke en wereldse politiek waarin hij tot zijn spijt steeds weer betrokken werd. De spottende toon van zijn *Moriae encomium* is begrijpelijk. Die toon is veelzeggend voor de tijd, maar ook voor de innerlijke gesteldheid van Erasmus. Het feit dat dit kleine boekje zoveel succes heeft gehad, zegt misschien nog wel het meest.

Maar helemaal op het einde van dit satirische pamflet gebeurt er iets vreemds. Onverwacht laat Erasmus de spottende toon varen,

en beschrijft hij een hemelse zothed. Niet een dwaasheid die de spot drijft, maar een heel mooie en gelukkige dwaasheid. In de tekst klinkt het aldus:¹

Bedenk in de eerste plaats dat Plato reeds iets dergelijks in gedachten heeft gehad toen hij schreef dat de waanzin van minnaars het allerheerlijkst is.

Erasmus verwijst hier naar de *Phaedrus* (244A–245), een van Plato's belangrijkste dialogen, en hij legt vervolgens uit waarom, volgens hem, Plato hiervan overtuigd was:

Welnu, wie hevig liefheeft, leeft niet meer in zichzelf, maar in het voorwerp van zijn liefde, en hoe verder hij van zichzelf weggaat en naar dat object verhuist, des te meer vreugde beleeft hij.

Wellicht lijkt in deze vertaling het woord 'object' of 'voorwerp' van de liefde wat ongelukkig gekozen. Wie bemint, bemint toch geen 'object'. Wat Erasmus in het Latijn zegt, klinkt inderdaad een beetje anders — [...] *in eo quod amat*, 'in datgene wat hij bemint'. Maar toch zouden we eerder 'in degene die hij bemint' (*in eo quem / quam amat*) verwachten. Wie bemint, bemint de geliefde, bemint een persoon. Nu ja, blijkens de context is dit zeker de strekking van wat Erasmus bedoelt. Verderop zal trouwens duidelijk worden waarom hij het hier voorlopig wat vaag houdt. De goede lezer begrijpt hier terecht: wie een ander hevig bemint, leeft meer in die ander dan in zichzelf, en precies dát is bovendien voor de minnende mens een bron van geluk en vreugde.

Dit laatste is de kern waaromheen in dit essay mijn overwegingen zullen cirkelen: het wonderlijke geheim van de ontmoeting met de ander, en het geluk dat daarin besloten ligt. Ontmoeting behoort tot die unieke, onherleidbare aspecten van het mens-zijn. Het verschijnt al in de eerste glimlach van een baby naar diens gelukkige moeder, en doet zich in alle vurigheid voelen bij een adolescent die voor het eerst verliefd wordt. Elk mens kent het — misschien zonder erbij stil te staan — dat wonder dat zich voordoet in de ontmoeting met de geliefde ander. De

¹ *Opera omnia* IV-3, 1979, pp. 192-193.

vraag die me in de loop van deze overwegingen bezighoudt, is of het klopt wat Erasmus hier aanhaalt, en waarom het zo herkenbaar is.

Ik ga bovendien, samen met Erasmus, nog een stap verder. Iets verderop in het hetzelfde hoofdstuk van de *Lof der zotheid* zegt hij immers:

Hoe onvoorwaardelijker voorts de liefde is, des te groter de waanzin, en des te zaliger. Hoe zal dus het leven in de hemel zijn waarnaar vrome geesten zo heftig verlangen? [...] Het gevolg zal zijn dat de gehele mens buiten zichzelf is en geen ander geluk kent dan, buiten zichzelf geplaatst, iets onuitsprekelijks te ervaren met betrekking tot dat hoogste goed dat alles tot zich trekt.

Vanuit de door ieder gekende ervaring gelukkig te zijn door meer in de geliefde ander te leven dan in zichzelf, zet Erasmus een stap verder. Hij evoceert hoe dit in de hoogste mate verschijnt in de totaal onvoorwaardelijke liefde, namelijk voor ‘het hoogste goed’. Dat hoogste goed is vanzelfsprekend God, maar Erasmus vernoemt Hem hier niet bij name. Dat verklaart trouwens waarom hij kort voordien sprak over ‘datgene wat hij bemint’, en niet over ‘degene’ — Erasmus laat dit hier wat vaag, omdat zijn lezers die vertrouwd zijn met de passage uit Plato’s *Phaedrus*, dit beter zullen herkennen.

Ook dit punt ga ik in mijn overwegingen verder exploreren: de ontmoeting met de Ander, met hoofdletter, die ‘ander’ is in de hoogste mate. En dit is dan bovendien een ontmoeting waar de mens helemaal in de Ander leeft, en bijgevolg (in de logica van wat Erasmus voordien zei) in hoogste mate gelukkig is. Vanzelfsprekend weet Erasmus wel dat wanneer hij spreekt over ‘de hemel’ — na de lichamelijke dood — men hem zou kunnen verwijten een louter theoretische extrapolatie te maken van het geluk dat een mens hier in dit leven ervaart in de liefde voor een ander mens. Dit is toch niet noodzakelijk een louter theoretische extrapolatie. Erasmus maakt immers een interessante volgende stap:

Weliswaar valt dit geluk in zijn volmaakte vorm ons dan pas ten deel wanneer de zielen hun vroegere lichamen terugkrijgen en onsterfelijkheid ontvangen. Aangezien evenwel het leven der vromen uitsluitend bestaat uit een voorbereiding op dat hogere

leven en er als het ware een voorafschaduwning van is, komt het voor dat ze van die beloning soms al een zweem proeven. Vergeleken bij de bron der eeuwige zaligheid is dat weliswaar een minuscuul druppeltje, maar toch overtreft het alle lichamelijke genot, ook al zou men alle genietingen van alle mensen bij elkaar optellen. [...] Hierop doelt natuurlijk de belofte van de profeet: ‘Wat geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord en wat in geen mensenhart is opgekomen, al wat God heeft bereid voor degenen die Hem liefhebben.’

Die voorafschaduwning waar Erasmus naar verwijst, die voorsmaak, betreft dus een ontmoeting met God, en een onvergelijklijk geluk, dat nu reeds ervaren wordt, in dit leven. Daar spreken de mystici over. Er is een lange, rijke traditie van literatuur die over zo’n ontmoeting en zo’n geluk spreekt. Vele literaire getuigenissen zijn opmerkelijk in dit verband, omdat ze inderdaad laten zien dat het hier om een onverwachte gebeurtenis gaat, die onbekend was voor hen, die in het geheel niet bij hen zou hebben kunnen opkomen. De verwijzing naar het citaat van Paulus (door Erasmus hier ‘de profeet’ genoemd) komt trouwens talloze malen voor bij mystieke auteurs. Bij die mystieke literatuur zal ik in de overwegingen van dit essay uitvoerig stilstaan.

Het is trouwens opmerkelijk dat Erasmus zelf in de volgende paragraaf verwijst naar wat we tegenwoordig ‘mystiek’ noemen:

Degenen die deze ervaring ten deel valt — dat zijn er zeer weinigen — vertonen sommige verschijnselen die sterk op waanzin lijken. [...] Wanneer ze later tot zichzelf gekomen zijn, zeggen ze niet te weten of ze wakker zijn geweest, in hun lichaam of daarbuiten, of ze wakker waren of sliepen; wat ze gehoord, gezien, gezegd of gedaan hebben, herinneren ze zich slechts vaag, als in een droom. Ze weten alleen dit met zekerheid dat ze tijdens die vlaag van waanzin heel gelukkig waren.

Wie vertrouwd is met de mystieke literatuur, ziet hier een aantal herkenbare uitdrukkingen. Vooral het laatste is opvallend: ook al weet iemand die dit meegemaakt heeft, niet goed wat er zich juist heeft voorgedaan of in welke omstandigheden het gebeurd is, in ieder geval is het zonneklaar dat het hem of haar onwaarschijnlijk gelukkig maakte. De ontmoeting met de Ander heeft een ongevoon geluk geschonken.